

İSLÂM HUKUKU AÇISINDAN ÖFKELİ ŞAHSIN TALAKI

Sabri ERTURHAN*

s_erturhan@hotmail.com

Anahtar kelimeler: Öfke, iğlak, talak, iç-diş irade

ÖZET

Bu makalemizde toplumda sıkça rastlanan öfke halinde verilen talakın fikhî açıdan geçerli olup olmayacağı konusu farklı mezhep hukukçularının görüş ve gerekçeleriyle birlikte incelenecektir. Bu konuda müstakil bir risalesi bulunan İbn Kayyim'in görüşlerine ayrıca yer verilecektir. Bütün bu görüş ve gerekçeler bir değerlendirmeye tabi tutularak meselenin çözüm yolları üzerinde durulacaktır.

ABSTRACT

In this article under the title of "The divorce of the man in the case of anger" we have tried to examine and discuss the theme of whether a divorce applied in the state of anger is valid or not from the angle of fiqh by taking into consideration the views of various religious schools and sects with their proofs. In this subject the views of Ibn Qayyim, who has got an independent treatise on this theme, are going to be given a special place. Considering and evaluating all views and proofs, we are going to concentrate on the ways of solutions for the problem.

GİRİŞ

Nikah akdi, Kur'an ve hadislerde önem atfedilen ve teşvik edilen hukukî bir işlemdir. Fakihler bu konuda mevcut çeşitli verileri değerlendirerek evlilik birliğinin süreklilik ifade etmesi sonucuna ulaşmışlardır¹. Hal böyle olunca eşler arasındaki nikah bağının izâlesi anlamına gelen talak, ancak son derece makul, meşrû ve zorunlu durumlarda başvurulması gereken istisnâî bir yöntem olarak görülmüş, bu bağın keyfî veya basit nedenlerle izâlesi asla hoş karşılanmamıştır².

Bu çalışmamızda klasik fıkıh müdevvenâtında genelde yüzeysel bir biçimde dokunularak geçilen öfke halinde boşama şekli incelenecektir. "Yüzeysel" ifadesiyle söz konusu boşama şeklinin ikrah, sarhoşluk, hata vb. yollarla gerçekleştirilen bir talak şekli kadar detaylı işlenmemiş olması kastedilmektedir. Öfke halinde boşama şeklinin toplumda oldukça yaygın olduğu söylenebilir. Bir kızgınlık sonucu talak

* C.Ü. İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı Öğr. Üyesi

¹ Bkz. Bakara, 2/102, 221, 228, 230, 232, 235; Nisâ, 4/4, 5, 19, 22, 26, 35; A'râf, 7/189, 190, Nûr, 24/3, 32,33; Rûm, 30/21; Ahzâb, 33/37; Mümtahine, 60/10-12; San'ânî, *Sübûlü's-selâm*, III/109 vd; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI/119-124; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, III/184-189; Bilmen, *İstîlâhât*, II/44-45; Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, s. 20-23; Zekiyyüddîn Şa'bân, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye il'lahvâlî's-şahsiyye*, s. 49-56; Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre fi'l-islâm*, s. 37-44; Kemâlüddîn İmâm, *ez-Zevâc ve'l-talak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 56-60; Aydın, "Aile", *DİA*, II/199-200.

² Bilmen, *İstîlâhât*, II/215-217; Schacht, "Talak", *İslâm Ansiklopedisi*, XI/683-691; Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, s. 279-286; Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre fi'l-islâm*, s. 471-476; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*, VIII/356-360; Zekiyyüddîn Şa'bân, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye*, s. 367-372 Aktan, "Talak", *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV/238-245; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali*, s. 351-357; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, s. 60-61.

lafzını telaffuz eden, öfkesi dinince de durumun vahametini fark ederek son derece pişman olan, aile yuvasının asla yıkılmasını kabullenmeyen şahıs, kapı kapı çözüm arayışlarına girmekte, bir çıkar yol bulamayınca da kanuna karşı hile yöntemlerine (hîle-i Şer'iyye) başvurarak Allah nezdinde gayr-i meşrû bir yol izlemediği, dolayısıyla hukukun dışına çıkmadığı kanaatiyle kendince tesellî olmaktadır. Bu makalede öfkeli şahsın verdiği talakın vâkî olup olmayacağı, olmayacaksa bunun kriterlerinin neler olabileceği hususu farklı görüşe mensup hukukçuların gerekçeleriyle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu konuda bir kanaate ulaşmamızda bize ışık tutacak olması hasebiyle başlangıçta öfkenin bilimsel izahına da yer verilecektir. Klasik fıkıh eserlerinde genelde bir iki cümleyle geçirilen bu problemin tahlili konusunda en kapsamlı çalışma İbn Kayyim el-Cevziyye'ye aittir. İbn Kayyim'in bu çalışmasındaki temel düşüncesi, dayandığı gerekçeler ve karşıt görüş taraftarlarına verdiği cevaplar müstakil bir başlık altında ele alınacaktır. Daha sonra her iki tarafın gerekçeleri genel bir değerlendirmeye tâbi tutularak bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

I-İlmî Açıdan Öfke Kavramı

Öfke, kişilerin istek ve arzularını engelleyen, şahsiyetini ve benliğini inciten, benimsemediği ve sevmediği şeylere karşı göstermiş oldukları şiddetli ve bazen saldırganlığa kadar varan bir deşarj hareketidir. Öfkenin şiddeti kişisel yapı, algılama ve duyulan kine eşit bir derecede ortaya çıkar. Öfkenin belirtileri arasında hareketlerde fazlalık, jestlerde artma, dolaşım sisteminde kamçılanma gibi durumlar sayılabilir. Kızgınlık anında kaşlar çatılır; gözler canlanır; yüz kızarır veya solar; boyun ve şakaktaki damarlar şişer; dişler ve yumruklar sıkılır, kalp atışları hızlanır; ses tonu yükselir; vücudun her tarafı titrer; beden öne doğru eğilerek saldırıya hazırlanır; tükürükteki zehirli madde çoğalır; az veya çok bir şuur bulanıklığı ortaya çıkar. Öfkeli egemen olan ruh hali, kabahat kendisinde dahi olsa, muhatabını suçlu görüp ona karşı bir saldırganlık reaksiyonu içerisine girmesidir.

Kendisine ve başkasına bir zarar vermedikçe kızgınlık hem doğal, hem de yararlıdır.

Öfkenin en tehlikeli ve aniden ortaya çıkan şiddetli kudurganlık hali (Rage=Fureur) denen durumdur. Bu durum çok ani gelir ve çabuk geçer. Bununla birlikte bazı kızgınlıklar sürekli öç alma duyguları ile yıllarca sürebilir. "Vendatta" denen kan gütmeye adetlerinde devamlı bir kızgınlık ve öç alma hissi ve planı mevcuttur.

Öfke özellikle emotif yapılı ve nörovejetatif dengesizlikleri bulunan insanlarda görülür. Heyecan nevrozu halinde insan, olağan ve önemli olmayan bir sebeple derhal bütün vücudu ve sınırları ile tepki göstererek bağırır, küfredir, tehditler savurur, tepinir, bütün yüz ifadeleri ve fizyolojisi ile bu durumunu belli eder. Fakat bu durum çok kısa bir süre içerisinde söner, kişi sakinleştiğinde pişmanlık duyguları içerisine girer, bir çok sözlerini geri alır ve özür diler.

Öfke ile akıl hastalığı arasındaki ilişkiye gelince, akıl hastalıkları arasında kızgınlıktan türemiş iki hastalık bulunmaktadır ki her ikisi de kızgınlığın ilerlemiş şeklidir: a) Tutarık Deliliği (cinet-i sar'avî-Folie epileptique), b) Manya. Birincisi

kızgınlığın hayvansal biçiminin hastalıklaşması, ikincisi bilinçli biçimin hastalıklaşmasıdır³

II-Öfkeli Şahsın Talakı

İslâm hukukçuları mutlak bir talak işleminde talakı veren şahısta (kocada) genellikle bülûğ, akıl, boşama kastı ve irade hürriyeti/ihtiyar gibi koşulların bulunmasını gerekli görmüşlerdir⁴. Yine İslâm hukukçuları sözlü bir tasarruf olması hasebiyle talak konusunda kullanılan ifadelerle de özel önem atfetmişler, bu cümleden olarak doğuracağı sonuç açısından talak konusunda kullanılan lafızları sarih ve kinayeli lafızlar şeklinde bir ayırımı tabi tutmuşlardır. Bu ayırımı göre sarih lafızlar, boşama iradesi lafzın bizzat kendisinden anlaşılan ve örfe de bu anlamda kullanılan sözleri kapsamaktadır. Bu tür irade beyanı kişinin talak niyetini açıkça gösterdiğinden artık tekrar niyet ve halin delaleti araştırması yapılmaz. Çünkü şahıs bu lafzın ne anlama geldiğini gayet iyi bilmektedir⁵. Bir başka ifadeyle sarih lafızlarla ifa edilen bir boşamada "bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir"⁶ kuralı tatbik edilmez⁷. Kinayeli lafızlar ise hem talaka hem de başka anlamlara gelebilen sözler olup, bu kabil lafızlarla talakın vaki olabilmesi için şahsın talakı kastetmesi yani bu niyeti taşıması ve şahsın tutum ve davranışlarının, bulunduğu ortamın talak iradesine delalet etmesi gerekir⁸. Bu özet bilgilerden sonra öfke halinde verilen bir talakın bu genel çerçevenin dışına çıkıp çıkmayacağı bir başka ifadeyle öfke halinde verilen bir talakın geçerli sayılıp sayılmayacağı ve bu konuda ileri sürülen gerekçelerin neler olacağına dair fakihlerin sergilemiş oldukları yaklaşımlara geçebiliriz.

A-Öfke Halinde Talakı Geçerli Kabul Eden Hukukçular

Şafîî ve Mâlikî hukukçular ile bir kısım Hanbelî fukahası şiddet derecesi ne olursa olsun, öfke halinde verilen talakın geçerli olacağı düşüncesindedirler. Bu hukukçuların temel gerekçeleri arasında

³ Adasal, *Medikal Psikoloji*, s. 862-863; Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, s. 270-272.

⁴ Bkz. Zeydân, *el-Mufasssal fi ahkâmî'l-mer'e*, VII/361-388; Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, s. 289 vd; Şelebî, *Ahkâmü'l-üstre fi'l-İslâm*, s.482-484; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*, VII/361-364; Zekiyyüddîn Şa'bân, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye il'l-ahvâlî's-şahsiyye*, s. 404 vd; Kemâlüddîn İmâm, *ez-Zevâc ve't-talâk fi'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 208; "Talak", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, XXIX/14.

⁵ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, XI/150 vd; Bâbertî, *el-İnâye*, IV/3 vd; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, IV/3 vd; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II/559; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, II/559; Ruhaybânî, *Metâlibu üli'n-nühâ*, VI/339 vd; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III/247; Bilmen, *İstîlâhât*, II/184-192; Zeydân, *el-Mufasssal fi ahkâmî'l-mer'e*, VII/443 vd; Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, s. 295; Şelebî, *Ahkâmü'l-üstre fi'l-İslâm*, s. 479; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*, VII/378-380; Zekiyyüddîn Şa'bân, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye il'l-ahvâlî's-şahsiyye*, s. 412 vd; Kemâlüddîn İmâm, *ez-Zevâc ve't-talâk fi'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 216; "Talak", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, XXIX/26; Schacht, "Talak", *İslâm Ansiklopedisi*, XI/683-691; Aktan, "Talak", *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV/238-245; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlimihali*, s. 371; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, s. 67-68.

⁶ Mecelle, md. 2.

⁷ Schacht, "Talak", *İslâm Ansiklopedisi*, XI/683-691.

⁸ Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebir*, XI/160 vd; Bâbertî, *el-İnâye*, IV/61 vd; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, IV/61 vd; Derdîr, *eş-Şerhu's-sağîr*, II/564-565; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, II/564-565; Ruhaybânî, *Metâlibu üli'n-nühâ*, VI/347 vd; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III/296; Bilmen, *İstîlâhât*, II/184-192; Zeydân, *el-Mufasssal fi ahkâmî'l-mer'e*, VII/454 vd; Ebû Zehra, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, s. 296; Şelebî, *Ahkâmü'l-üstre fi'l-İslâm*, s. 480; Zekiyyüddîn Şa'bân, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye il'l-ahvâlî's-şahsiyye*, s. 412 vd; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*, VII/380-382; Kemâlüddîn İmâm, *ez-Zevâc ve't-talâk fi'l-fikhi'l-İslâmî*, s. 217; "Talak", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, XXIX/26-27; Schacht, "Talak", *İslâm Ansiklopedisi*, XI/683-691; Aktan, "Talak", *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV/238-245; Döndüren, *Delilleriyle Aile İlimihali*, s. 372-374; Yaman, *İslâm Aile Hukuku*, s. 67-68.

- a) Hz. Peygamber'in, içerisinde talakın da zikredildiği **üç şeyin şakasının da ciddîsinin de ciddî**⁹ olduğu yönündeki hadisi¹⁰,
- b) Yine Hz. Peygamber'in, öfke halinde hanımına zihar yapan şahsın bu tasarrufunu geçerli kabul ederek ileri sürülen öfke gerekçesini dikkate almaması¹¹,
- c) Öfkenin, akıl hastalığı, bunaklık, bayılma, uyku ve hastalık gibi ehliyet arızalarını kapsayan ve hadis metninde geçen "mağlûbün alâ aklihi"¹² tabiri kapsamına dahil olamayacağı iddiası,
- d) Talakın en fazla kızgınlık halinde ikâ edildiği bir başka ifadeyle talakın, tartışma ve müzakerelerin öfkeyi sonuçlaması halinde verildiği, esasında öfkeleninceye kadar talakın meydana gelmediği, böyle bir talakın geçerli kabul edilmemesi durumunda hiçbir hukuk kuralının uygulanamayacağı gibi argümanlar bulunmaktadır. Bu görüşü benimseyen fakihler ayrıca kızgınlık halinde talakın vâki olmayacağı yönünde delil getirilen hadisin¹³ öfkeyi kapsamadığı düşüncesindedirler. Bu fakihlere göre hadiste geçen "iğlâk" lafzı ikrah¹⁴ anlamına gelmektedir. Hal böyle olunca hadd ve kısas gerektiren suçları öfke sâikiyle işleyen bir şahsa, cezanın düşürülmesi noktasında öfkenin her hangi bir etkisi olamayacağı gibi, talakın geçerliliği konusunda da her hangi bir etkisi olamaz. Yani öfke kişinin cezaî ve medenî sorumluluğunu ortadan kaldıramaz¹⁵.

B-Öfke Halinde Talakı Geçerli Kabul Etmeyen Hukukçular

Hanefî¹⁶ ve sonraki dönem Hanbelî¹⁷ fukahasının öfke halinde verilen talakın geçerli olmayacağı düşüncesinde oldukları anlaşılmaktadır. Kaynaklara göre mezhep kurucusu Ahmed b. Hanbel hadiste geçen "iğlâk" lafzını kızgınlık olarak yorumlamıştır¹⁸.

Klasik fıkıh müdevvenatında bu meselenin genellikle "talak vaki olur" veya "olmaz" şeklinde kısa ifadelerle değinildiği ve öfke kavramının bir derecelendirmeye tâbi tutulmayarak muğlak bırakıldığı görülmektedir.

⁹ النكاح والطلاق والرجعة. ثلاث جدهن جد وهزلهن جد. Tirmizî, Talak, 9, III/490; İbn Hacer Askalanî, *Telhisü'l-habir*, III/209; San'ânî, *Sübülü's-selâm*, III/175; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VI/278; Tehânevî, *İ'lâü's-Sünen*, XI/177.

¹⁰ Şaka yoluyla gerçekleştirilen hukukî tasarrufların hükümleri konusunda bkz. Apaydın, "Hezl", *DİA*, XVII/306-311.

¹¹ Mürsel derecesinde olan bu hadis için bkz. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII/632-633; İbn Hacer Askalanî, *Telhisü'l-habir*, III/220-221; San'ânî, *Sübülü's-selâm*, III/190; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VI/311; Tehânevî, *İ'lâü's-Sünen*, XI/227-228.

¹² كَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ: كُلُّ طَلَّاقٍ جَائِزٌ إِلَّا طَلَّاقَ الْمَغْلُوبِ عَلَى عَقْلِهِ.

¹³ "Bkz. Buhârî, Talak, 11, VI/168; Ebû Davûd, Talak, 8, II/642-643; İbn Mâce, Talak, 16, I/660; Ahmed b. Hanbel, VI/276; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII/585; XI/105; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI/487 vd; a. mlf, *Telhisü'l-habir*, III/210; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, X/282. Hadis "hasen" kabul edilmiştir. Hadisin diğer varyantları ve değerlendirilmesi için bkz. Elbânî, *İrvâu'l-ğalil*, VII/113-114.

¹⁴ Mükrehin talakı konusunda bkz. Hakkı Aydın, "İslâm ve Türk Hukukunda İkrâh", *Atatürk ÜİFD*, Erzurum, 1993, Sy, 11, s. 299-325.

¹⁵ Bkz. Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XI/227; İbn Rüşd (Ced), *el-Beyân ve't-tahsîl*, III/150-151; Nevevî, *el-Mecmû'*, XVIII/209-210; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XI/488-489; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XX/251; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V/235, 356; Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, II/542; Ruhaybânî, *Metâlibu üli'n-nühâ*, V/323; Süleyman Cemal, *Hâşiyetü'l-Cemel*, IV/324; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, X/282-283.

¹⁶ Kâsânî, *Bedâi'*, III/100; Aynî, *el-Binâye*, V/25; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, III/487; İbn Nuceym, *Bahr*, III/268; Haskefî, *ed-Dürü'l-muhtâr*, III/243; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, III/243.

¹⁷ Mirdâvî, *el-İnsâf*, VIII/432-433; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, V/235, 356; Ruhaybânî, *Metâlibu üli'n-nühâ*, V/323.

¹⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkilîn*, III/45; Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, III/428-429; İbn Hacer Askalanî, *Telhisü'l-habir*, III/210; Tehânevî, *İ'lâü's-Sünen*, XI/180.

Hanefî hukukçuları arasında bu meseleyi açık ve detaylı bir şekilde incelemeye tabi tutan fakih, İbn Âbidîn (1252/1836)'dir. İbn Âbidîn, ilk önce, biraz sonra yer vereceğimiz İbn Kayyim'in bu konudaki tasnifi ve görüşlerine atıflarda bulunarak öfkenin bir sinir krizine dönmesi halinde verilen bir talakın geçerli olamayacağı düşüncesini dile getirir. Daha sonra kendi görüşlerine yer verir. Müellifin bu konudaki görüşleri ana hatlarıyla şöyledir: Öfkelenen ve dehşete kapılan (ğadbân-medhûş) şahısların sorumlu tutulmamaları için bu hallerin, şahısların, "ne söylediklerinin farkında ve bilincinde olmayacak" bir dereceye ulaşmış olması şart değildir. Aksine söz ve davranışlarda hezeyanın (delirium, nonsensical talk, raving) hakim olması ve şahısların ciddi ve gayr-ı ciddi davranışlarının birbirinden ayırt edilemeyecek derecede iç içe girmek suretiyle girift bir durum arz etmiş olması yani ciddî ve gayr-ı ciddî hal ve hareketlerinin temyiz edilememesi onların verdikleri talakın geçerli olmaması bakımından yeterli bir kriterdir. Şaşkınlık, panik vb. (medhûş) içerisinde bulunan şahısların tasarruflarının hükümsüz sayılmasındaki kıstas, söz konusu şahısların rutin ve tabîi davranışlarının dışına çıkarak söz ve fiillerine bir bozukluğun hakim olmasıdır. Söz ve fiillere bu kabil bir bozukluk hakim olduğu sürece, şahısların, yaptıkları tasarrufun şuurunda olmaları ve bu yönde bir irade beyanında bulunmuş olmaları talak da dahil, söz konusu tasarruflarını hükûken geçerli kılmaz. Yani salt bilme ve irade beyanı bu kişiler açısından hukûkî bir sonuç bağlanması için elverişli ve yeterli değildir. Çünkü bu tasarruflar sağlıklı bir idrake (idrâk-i sahîh) dayanmamaktadır. Nitekim akli melekeleri yerinde olan bir çocuğun tasarrufları da geçersizdir. Çocuğun salt akıllı olması onun bütün tasarruflarının hükûken geçerli olması için yeterli olmayıp, ancak hukûkî temsilcilerinin onayı ile geçerlilik kazanır. Çünkü çocuk bütünüyle yararına ve zararına olan tasarruflarda bulunmaya elverişli bir yapıda değildir. Bu itibarla aşırı derecede öfkeli bir şahsın akli fonksiyonlarının yerinde olması öfke anında verilen talakın geçerlilik nedeni olamaz. Çünkü öfke, akla rağmen kişinin sübjektif ve hissî bir karar almasına neden olmuştur¹⁹.

Diğer hukukçular gibi²⁰ cinnet, bunaklık, uyku, baygınlık, sarhoşluk, zâtülcenp-birsâm (pleurisy)²¹ gibi nedenlerle vukû bulan bir talakın hükûken geçerli olmayacağı düşüncesinde olan Hanbelî hukukçular²², öfke halinde vâki olan bir talakın hukûkî bir geçerlilik kazanmaması konusunda kriter olarak öfkeli şahsın bayılmasını veya şuurunu kaybederek kendinden geçmesini esas almışlardır²³. Bazı Mâlikî hukukçuları da bu görüştedir²⁴. Öfke hali bu dereceye ulaşmayan durumlarda verilen talaklar ise geçerlidir.

¹⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III/243, 244; Ayrıca bkz. Tehânevî, *İ'lâû's-Sünen*, XI/180.

²⁰ Bkz. Bağavî, *et-Tehzib*, VI/71; İbn Kudâme, *el-Muğni*, VIII/255; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, III/487; İbn Nüceym, *Bahr*, III/268; Zekiyyüddîn Şa'bân, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye il'l-ahvâlî's-Şahsiyye*, s. 405; Zeydân, *el-Mufassal fi ahkâmî'l-mer'e*, VII/385; Bedrân, *el-Fikhu'l-mukâren li'l-ahvâlî's-Şahsiyye*, s. 314. Ayrıca bkz. Abdurrezzâk, *el-Musannef*, VII/81.

²¹ Birsâm (pleurisy): Karaciğer ile bağırsaklar arasındaki zar arasında ateşle birlikte seyreden daha sonraki aşamalarda beyne ulaşan bir şişlik ve iltihabî hastalıktır. Bu hastalık neticesi hastanın akli melekeleri zaafa uğrar, davranışlarında değişiklikler görülür ve şahıs hezeyanlarda bulunur (Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, III/243; Kal'acî-Kuneybî, *Mu'cemu lüğatî'l-fukahâ*, s. 106).

²² Mirdâvî, *el-İnsâf*, VIII/432-433; Ruhaybânî, *Metâlibu üli'n-nühâ*, 321.

²³ Behûfî, *Keşşâfû'l-kınâ*, V/235, 356; Ruhaybânî, *Metâlibu üli'n-nühâ*, V/323.

²⁴ Bkz. Sâvî, *Bulğatü's-sâlik*, III/542.

Ünlü Hanbelî hukukçusu İbn Teymiye (728/1327, şuuru yerinde olan ve mantık ilkeleri çerçevesinde müzakere ve tartışmalarını sürdüren bir şahsın salt öfke saikiyle rutin ve doğal davranışlarındaki dengeyi kaybederek talak ifadesini kullanmasıyla talakın vâki olmayacağı düşüncesini taşımaktadır. İbn Teymiye bu görüşünü temellendirirken, bilinci yerinde olan bu şahsın, talak lafzını kullanmasına, öfke unsurunun neden olduğu bir başka ifadeyle bu kızgınlık atmosferinin kişiyi talak lafzını kullanmaya zorladığı, bu telaffuz sonucu kişide psikolojik bir rahatlama meydana geldiği, yoksa esas kastının boşama olmadığı gibi gerekçelere yer vermektedir. Kısacası kişinin gerçek niyeti asla boşama olmayıp, oluşan bu öfke atmosferi onu bu lafzı telaffuz etmeye sürüklemiş ve bir anlamda bu söz kişide bir rahatlama meydana getirmiş veya tartışmanın bitmesini sağlamıştır. Dolayısıyla böyle bir atmosfer ve ruh hali içerisinde verilen talak sağlıklı değildir ve hükûken geçerli değildir. Çünkü objektif bir niyet (kast-ı sahîh) ve irade beyanı bulunmamaktadır. Bu kişinin durumu öfke halinde kendi aleyhine bedduada bulunan şahsın durumuna benzemektedir. Kızgın bir kişinin böyle bir haldeki bedduası nasıl geçersiz ise, talakı da geçersizdir²⁵.

Yukarıdaki yaklaşımları özetlemek gerekirse, öfkeli şahsın talakını geçersiz sayan Hanbelî fukahasının, şahsın bayılmasını veya bilincini kaybedecek derecede kendinden geçmesini esas aldığı görülmektedir. “Medhûş” kavramı da hemen hemen bu anlama gelmektedir. Fakat son dönem Hanefî fakihlerinden İbn Âbidîn, talakın geçerli olmaması için kızgınlığın mutlaka kişiyi bayıltacak veya kendini kaybedecek bir raddeye gelmesinin şart olmadığını, çok kızgın olmakla birlikte makul davranış ölçüleri dışına çıkmayan şuuru yerinde öfkeli bir şahsın da talakının geçerli olmayacağını beyan etmiştir. Nitekim bu yaklaşım İbn Teymiye’de de görülmektedir.

C- İbn Kayyim’in Görüşü

İbn Kayyim (751/1350)’in bu konudaki görüşlerini müstakil bir başlık altında ele almamızın en temel nedeni müellifin bu konuda özel bir risâle telif etmiş olması, bu çalışmanın sahasında ilk olması, klasik fıkıh eserlerinin bir kısmında konunun ya hiç değinilmeden veya bir iki cümleyle geçiştirilmiş olmasına rağmen müellifin konuya özel önem atfederek problemi enine boyuna irdelemeye çalışmış olması ve bu konuda bir açılım yapmış olması gibi nedenler yatmaktadır²⁶.

İbn Kayyim, öfke halinde boşama problemini ele alırken öfkeyi başlangıç, kriz ve bu iki hal arasında kalan öfke şeklinde bir derece tasnifine tâbi tutar ve hangi şiddet ve nitelikte bir öfkenin talaka engel olacağı hususunu detaylıca sorgulamaya çalışır.

Öfke halinde talakın vâki olmayacağı yönünde delil olarak ileri sürülen hadisi analiz ederek problemi ortaya koymaya çalışan İbn Kayyim, söz konusu hadiste

²⁵ Mirdâvî, *el-İnsâf*, VIII/432-433.

²⁶ Bir risâle şeklinde ele alınan eserin özgün adı “*İğâsetü'l-lehfân fi talakı'l-ğadbân*” olup orijinali 48 sayfadan oluşmaktadır. Bkz. Serkis, *Mu'cemu'l-Matbuâtî'l-Arabiyye*, s. 223. Eser Muhamed Affî tarafından tahkik edilmiş, hadisler tahric edilmiş yeri geldiğinde gerekli açıklamalar yapılmıştır. 1408/1988’de neşredilmiş olan eser tahkikli haliyle fihrist dışında 75 sayfadan oluşmaktadır (el-Mektebetü'l-İslâmî-Mektebetü Ferkad el-Hânî, Beyrut-Riyad).

geçen “iğlâk” kelimesinden kimlerin ne anladığını naklettikten sonra²⁷, öfkenin normal dışı bir davranış şekli olduğu, dolayısıyla öfke halinde gerçekleştirilen tasarrufların hükümlerinin de farklı olması gereğine dikkat çeker ve bu tezini şu ayet ve hadis naslarıyla temellendirmeye çalışır:

a) Yemin ve yemin keffaretini konu edinen ayette²⁸ geçen yemin-i lağvdan kasıt, öfke halinde yapılan yemindir. Nitekim birçok bilgin bu görüştedir²⁹.

b) Bazı ayet³⁰ ve hadislerde³¹ kızgınlık halinde yapılan dua ve beddualar Allah nezdinde karşılıksız kalır. Çünkü öfke hali bu kabule engel teşkil eder.

c) Hz. Musa, kavminin yanlış tutumları karşısında elinde bulunan ve üzerinde ilahî buyrukların yazılı olduğu levhaları yere atmış³², kızgınlığının geçmesi akabinde ise tekrar bu levhaları yerinden almıştır³³. Bu olayı yorumlarken İbn Kayyim şu görüşlere yer vermiştir:

Hz. Musa, içerisinde Allah'ın ayetleri bulunan levhaları kendi ihtiyarıyla atmamıştır. Ayrıca bunları atmanın İsrail oğullarına getireceği bir yarar da bulunmamaktaydı. Kardeşinin kafasını çekmesinde de aynı durum söz konusudur. Hz. Musa bütün bu fiilleri kasıtlı olarak yapmamıştır. Bu fiiller bütünüyle kendi irade ve rızası dışında gerçekleşmiştir. Bütün bu eylemlerin temelinde yatan yegane sâik öfkedir. Bu nedenledir ki Hz. Allah, Hz. Musa'yı kastını aşan bu fiiller karşılığı ikaz etmemiş ve mâzur görmüştür³⁴.

d) Kızgınlığın, Şeytanın bir kışkırtma ve tahrik aracı olduğu bizzat Kur'anda ifade edilmektedir³⁵, Dolayısıyla öfke Şeytan kaynaklıdır³⁶.

Kişinin ne söylediğini ve ne kastettiğini bilemeyeceği bir derecedeki öfkenin, irade ve kastı perdeleyen hâlin (iğlâk) en uç noktası olduğu ve bu denli bir kızgınlığın, cinnet, bîrsâm ve sarhoşluğa denk bir düzeyde olduğu, hatta böyle bir kızgınlığın sarhoşluktan daha ağır bir durum arz ettiği çünkü sarhoşun kendini öldürmemesi ve çocuğunu yüksek bir yerden atmamasına karşın, kızgın bir şahsın bu eylemleri yapabildiği gibi hususlara vurgu yapan İbn Kayyim, az önce de arz ettiğimiz gibi öfkeyi sınıflara ayırarak her birinin niteliğine ve şiddet derecesine göre hüküm ortaya koymaya çalışır. Ona göre üç çeşit öfke hali mevcuttur:

1-Henüz başlangıç aşamasında olan öfke olup, bu tür bir öfkede kişinin bilinci, tasavvuru ve algılama melekeleri tümüyle yerindedir. Öfkenin bu türünde kişi tam bir kast-ı sahih ve irade ile tasarrufta bulunmuş olup, bu aşamada öfke henüz

²⁷ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 27-29, 36-37.

²⁸ Bakara, 2/225.

²⁹ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 30.

³⁰ Bkz. Yûnis, 10/11.

³¹ Çocuğu ve yakınları hakkında beddua yapmaktan sakınma konusunda bkz. Müslim, Zühd, 18, III/2304.

³² Olayın hikaye edildiği ayet meâli şöyledir: “Musa, kızgın ve üzgün bir halde kavmine dönünce; “benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele mi ettiniz?” dedi. (Tevratın yazılı bulunduğu) levhaları yere attı ve kardeşi (Harun) un başını tutup kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi) Anam oğlu! Bu kavim beni cidden zayıf gördüler ve nerede ise beni öldüreceklerdi. Sen de düşmanları bana güldürme ve beni bu zalim kavimle aynı muameleye tâbi tutma” dedi. A'râf, 7/150.

³³ “Mûsa'nın öfkesi dinince, levhaları aldı. O levhada bulunan yazıda Rabb-i vâhidlerinden korkanlar için hidayet ve rahmet bulunmaktadır.” A'râf, 7/153.

³⁴ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 34-35.

³⁵ Bkz. A'râf, 7/200; Yusuf, 12/100; İsrâ, 17/53; Fussilet, 41/36.

³⁶ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 35.

kişinin irade ve akfî fonksiyonlarını etkileyecek düzeye ulaşmamıştır. Dolayısıyla fail her türlü tasarrufundan sorumludur. Bu itibarla ikâ etmiş olduğu talakı geçerlidir.

2-Öfkenin ulaşabileceği en son nokta olup, bu aşamada öfke şahsın şuurunu ve sahih iradesini bütünüyle ortadan kaldırmış, tabir caiz ise tam anlamıyla şahıs bir öfke krizine girmiştir. Bu aşamada verilen bir talakın geçerli olmayacağı hususunda her hangi bir tereddüt bulunmamaktadır.

3-Bu iki öfke halinin arasında yer alan kızgınlık halidir. Bu aşamada öfke, başlangıç merhalesini aşmış, ama kişinin irade ve kastını tamamen ortadan kaldıracak ve onu krize sokacak bir raddeye de ulaşmamıştır. Bu kızgınlık aşamasında verilen talakın geçerli olup olmayacağı hususu ihtilafidir³⁷. İbn Kayyim, yukarıda verilen nasslar muvacehesinde bu derecede bir öfke halinde verilen talakın da geçerli olamayacağı düşüncesindedir. Yukarıda geçen deliller yanında *öfke halinde yapılan bir yemin ve nezrin geçerli olmadığına dair* hadislerle³⁸, *hakimi, öfkeli halde hüküm vermekten men eden* hadisler³⁹ de müellifin ayrıca gerekçe olarak ileri sürdüğü deliller arasında yer almaktadır⁴⁰.

Böyle bir öfke halinde talakın vâkî olmayacağı yönünde çok güçlü bir kanaate sahip olan İbn Kayyim, bu tezini savunma bağlamında ayrıca şu görüşlere yer vermektedir:

Aşırı kızgınlığı nedeniyle kişiye kasıt ve niyet kapısı kapanmıştır. Çünkü şahsın telaffuz ettiği talak sözcüğünün temelinde gerçek bir boşama niyeti ve iradesi bulunmamaktadır. Şahıs bu sözü salt bir öfke sâikiyle telaffuz etmiştir. Bu haliyle öfkeli şahıs mükrehe benzemekte hatta durumu mükrehin durumundan daha da ağır bir tablo arz etmektedir. Çünkü mükreh, kendisine uygulanan aşırı baskı ve cebir sonucu iki seçenektan kendisi açısından daha az zarar doğuracak olan seçeneği tercih etmiş böylece çok daha ağır sonuçlar doğuracak tehlikeyi bertaraf etmeyi amaçlamıştır. Hal böyle olunca mükreh meselâ ölüm veya yaralama gibi şahsına yönelik daha ağır bir durumla karşılaşmamak için kendisi açısından daha hafif olan talakı tercih etmiştir. Dolayısıyla gerçek bir rıza olmasa bile burada bir irade ortaya konmuş ve bu iki durumdan biri tercih edilmiştir. Öfke ise bir tür cinnettir veya cinnetten bir parçadır. Öfkenin etkisiyle kişi kendini rahatlatmak, bir anlamda tatmin etmek, öfkenin verdiği elem ve ıstıraptan kurtulmak ve kızgınlık ateşini söndürmek için yapmadık hareket bırakmaz. Bağırır çağırır, üstünü başını yırtar, karşısındaki şahıslar arasında gücü yetmeyeceği veya saygı duyduğu kimselerden oluşmuş olsa dahi onlara tehditler savurur, kendi helaki için beddua eder...Kızgınlığının geçmesi akabinde ise bütün bu yaptıklarından pişman olduğunu ve asla böyle bir sonucun ortaya çıkmasını amaçlamadığını derin bir teessürle dile getirir⁴¹. Diğer taraftan öfke hummâ, vesvese ve sar'a gibi bir hastalıktır. Bu kabil hastalıklara tutulan kişiler nasıl bu hastalıkların pençesi altında kıvranıyorlarsa, öfkeli kişi de öfkenin pençesi altında

³⁷ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-Lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 39.

³⁸ Nesâî, Sünen, Eymân, 41, VII/28; Ahmed b. Hanbel, IV/433, 439, 440, 443.

³⁹ Buhârî, Ahkâm, 13, VIII/109; İbn Mâce, Ahkâm, 4, II/776; Bağavî, *Şerhu's-Sünne*, X/95; San'ânî, *Sübülü's-selâm*, IV/120; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, VIII/318.

⁴⁰ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-Lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 39-43; ; a.mlf. , *Zâdül-meâd*, IV/52-53.

⁴¹ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-Lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 46 vd.

kıvrınmaktadır⁴². İslam Hukukunda unutmama, hata, ikrah, sarhoşluk, cinnet, korku, hüzün, gaflet, yanılma gibi vasıflar ehliyet arızaları arasında kabul edilmiş, kendilerinde bu arızalardan biri bulunan şahıslar, bu arızayı taşımayanlara göre mazur sayılmış ve onlardan farklı hükümlere tâbi tutulmuşlardır. Öfke de bu arızalar arasındadır⁴³. Bu noktada ayrıca şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki, (orta derecede) akıl hastalığı, sinirsel rahatsızlıklar (birsâm) ve vesvese gibi hastalıklara maruz kalan kişilerin idrakleri ve aklî melekeleri yani temyiz güçleri tamamen ortadan kalkmış olmayıp, bunlar yer yer makul davranışlar sergilemekte ve zaman zaman kendilerinden sâdır olan daha önceki söz ve fiillerinden utandıklarını ifade etmektedirler. Bununla birlikte bu gibi şahısların talakı geçersizdir, öyleyse öfkeli şahsın talakı da aynı şekilde geçersiz olmalıdır⁴⁴. Ayrıca mümeyyiz çocuğun verdiği talakın geçersizliği yanında, hata veya şaka yoluyla veyahut kadının hayız döneminde ikâ edilen bir talakın vâki olmayacağını ileri süren fakihler de bulunmaktadır. Hal böyle olunca kızgın bir halde verilen talakın öncelikle vâki olmaması gerekir⁴⁵. Bu hususlarda derin bir vukûfiyeti olan bir fakih bu konumdaki bir şahsın verdiği talakın ve kavfî tasarruflarının geçerli olmayacağı konusunda kuşku duymaz. Özetlemek gerekirse talakın geçerli olabilmesi için, kişinin söylediği sözün tam bilincinde olması, kalbi ile sözünün tam anlamıyla uyuşması, kişinin iradesini bozacak, kızgınlık da dahil onun sübjektif ve hissî karar vermesine neden olacak unsurların bulunmaması İbn Abbâs'ın ifadesiyle bir talakın hukukî olabilmesi için, her türlü etkiden uzak olarak tamamen objektif bir niyet ve iradeyle gerçekleştirilmiş olması⁴⁶ gerekir⁴⁷.

D-Çağdaş İslâm Hukukçuların Görüşleri

Çağdaş İslâm hukukçuların da öfke halinde verilen talakın geçerli olmadığı düşüncesinde oldukları görülmektedir. Bu hukukçular da görüşlerine “ لا طلاق ولا عتاق في لا طلاق ولا عتاق ”⁴⁸ hadisini temel almışlar ve “iğlak” lafzına öfke anlamını yüklemiştir. Bu hukukçular arasında kişinin iradesini devre dışı bırakacak şiddette bir öfke sonucu verilen talakın hukukî bir sonuç doğurmayacağı konusunda görüş birliği bulunduğu gibi, aynı hukukçular henüz başlangıç aşamasındaki bir öfkeyle, krize dönüşen öfke arasında kalan, bütünüyle ortadan kaldırmamakla birlikte ihtiyarı bozan ve şahsın rutin davranışlarının dışına çıkmasını intaç eden öfkenin de talaka engel teşkil edeceği görüşündedirler. Bu konuda çağdaş İslâm hukukçularının da detaya girmedikleri görülmektedir. Bu

⁴² İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 53.

⁴³ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 55-57.

⁴⁴ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s. 58 vd.

⁴⁵ İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadbân*, s.64 vd.

⁴⁶ İma'ın talakı en vâkı Buhârî, Talak, 11, VI/169.

⁴⁷ İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîin*, III/45; a. mlf, İbn Kayyim, *Zâdü'l-meâd*, IV/52-53.

⁴⁸ Ebû Davûd, Talak, 8, II/642-643; İbn Mâce, Talak, 16, I/160; Ahmed b. Hanbel, VI/276; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII/585; X/105. İbn Hacer (852/1448), *Fethu'l-Bârî*, X/487 vd. Hadis “hasen” kabul edilmiştir. Hadisin diğer varyantları ve değerlendirilmesi için bkz. Elbâni, *İrvâu'l-ğalîl*, VII/113-114.

yazarlara ait görüşlerin yukarıda geçen görüşlerin bir özeti mesabesinde olduğu söylenebilir⁴⁹.

E-Değerlendirme

Öfke halinde verilen talakın geçerli olup olmayacağı konusundaki ihtilafın birinci derecede nedeni, “iğlâk” kelimesine atfedilen farklı anlamlardır. Gerek dilbilimciler gerekse fakihler bu kelimeye ikrah, cinnet, kızgınlık, tazyik/baskı, aşırı hüzn ve bunlar sonucu kişinin şuur ve kast-ı sahihinin engellenmesi, kapanması gibi anlamlar yüklemişlerdir. Kimi bilginler bu anlamlardan sadece birini tercih ederken, kimi bilginler de kelimenin bu anlamlardan her birine muhtemel olduğunu ifade etmişlerdir. Kısacası “iğlâk” kavramı birden çok anlamı bünyesinde taşıyan müşterek lafızlardan olup, fukaha arasındaki ihtilaf da birinci derecede buradan kaynaklanmaktadır⁵⁰.

İhtilafın ikinci nedeni kızgınlığın hangi aşamasının talaka engel teşkil edeceği hususudur. Çünkü başlangıç aşamasından, kişinin etrafına dehşet saçmasına, paniklemesine veya kendisini kaybetmesine kadar bütün aşamalar öfke teriminin kapsamına girmektedir. Bu husustaki kriteri belirleme zorluğu nedeniyle kimi bilginler bu kavramı mutlak anlamda ele alarak her öfke halinde verilen talakın geçerli olacağına hükmetmişlerdir. Bir başka ifadeyle bu düşüncüyü taşıyan fakihler, bu hadisi, yukarıda zikredilen diğer gerekçelerle birlikte değerlendirerek böyle bir te’vile ulaşmışlar, sonuç itibarıyla öfkeyi ehliyet arızaları arasında görmeyerek kızgınlık halinde ikâ edilen talakı geçerli saymışlardır.

Kanaatimiz başlangıç aşaması dışında kalan şiddetli öfke hallerinde talakın geçerli olmaması yönündedir. Bize göre, talakın vâkî olmamasındaki kıstas, öfkenin mutlaka baygınlık, sinir krizi ve bütünüyle bilinç kaybıyla sonuçlanması olmamalıdır. Çünkü böyle bir durum bir şok ve bayılma hali arz ettiğinden kişi gerçekte kendinde değildir, bu itibarla bu denli bir öfke halinde talakın vukûundan bahsetmenin temelsiz olacağını düşünüyoruz. Bayılma, sinir krizi, panik ve bilincin yitirilmesiyle sonuçlanan ve öfkenin nihaî noktası olarak tabir edilebilecek bir aşamada verilen talakın vaki olmayacağı noktasında gerek klasik dönem gerekse günümüz İslâm hukukçularının çoğunluğunun aynı görüşü paylaştıkları söylenebilir. Bu durumun altında seyreden öfke hallerinde, yüz kızarması, el titremesi, damarların şişmesi, ses tonunun oldukça yükselmesi, sevgi ve saygı sınırlarının aşılması gibi öfkenin tipik belirtileri ortaya çıkmış ise, aklî fonksiyonlar ve irade bulursa dahi talakın vâkî olmayacağı düşüncesindeyiz. Çünkü şu veya bu şekilde mantık sınırları aşılmış, kasıt ve irade ortadan kalkmasa bile denge kaybolmuş, bozulmuş, sağlıklı karar verme

⁴⁹ Musa Cârullah, *Kâvâid-i Fıkhiyye*, s. 104; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*, VII/365; Zekiyyüddîn Şa'bân, *el-Ahkâmü's-Ser'iyye il'l-ahvâli's-şahsiyye*, s. 405; Zeydân, *el-Mufasssal fi ahkâmî'l-mer'e*, VII/385; Bedrân, *el-Fikhu'l-mukâren li'l-ahvâli's-şahsiyye*, s. 314; Cezîrî, *el-Fikh alâ mezâhibi'l-erbaa*, IV/294-295; Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre fi'l-islâm*, s. 482; Kemâlüddîn İmâm, *ez-Zevâc ve't-talâk fi'l-fikhi'l-İslâmî*, s.210-211; Miras, *Tecrid-i Sarîh*, XI/360.

⁵⁰ Ebû Davûd, *Talak*, 8, II/642-643; İbn Rüşd, (Ced), *el-Beyân ve't-tahsîl*, III/151; Nevevî, *el-Mecmû'*, XVIII/209; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XI/291 vd İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadban*, s. 27 vd; a. mlf, *l'lâmu'l-muvakkîn*, III/45; a. mlf, *Zâdû'l-meâd*, IV/52; Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, III/428-429; İbn Hacer Askalanî, *Telhîsü'l-habîr*, III/210; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XX/250; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XIII/383; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, VI/278; Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühü*, VII/364; Miras, *Tecrid-i Sarîh*, XI/357; Lane, *An Arabic-English Lexicon*, VI/2285.

mekanizması zedelenmiş, durum mantık ilkeleri çerçevesinden çıkararak, hissi ve sübjektif bir niteliğe bürünmüştür. Yani kasıt ve karar mekanizması tam anlamıyla ortadan kalkmasa bile bu konuda bir şüphe oluşmuştur. Durum şüpheli bir hal arz edince de böyle bir konumdaki şahıs açısından verdiği talakın vukûuna hükmetmek isabetli gözükmemektedir. Bu hususlar dışında taraflar arasındaki tahrik unsurunu da göz ardı etmemek gerekmektedir. Çünkü şahsın bu derece öfkelenmesi bir anda ortaya çıkan bir durum olmayıp, öfkenin bu aşamaya gelmesinde tahrik, restleşme, benliği öne çıkarma, hissiyatın egemen oluşu gibi unsurlar etken olmuş ve nihayet galeyan hali ortaya çıkmıştır. “Galeyân gelince mantığının savuşacağı” ise açıktır⁵¹.

Öfkenin dinmesinin ardından şahsın yaptıklarından son derece pişman olması, utanç duyması, sonucun vahametini düşündüğünde tam anlamıyla bir bunalıma girip meselenin çözümü için kapı kapı dolaşarak aile hayatının idamesi için bir fetva arayışına çıkmış olması gibi hususları böyle bir talakın vukûuna engel teşkil eden somut göstergeler olarak algılamak gerekir. Olayın tırmanmasında cehalet unsurunu da kattığımızda böyle bir talakın geçerli sayılmamasının ne kadar yerinde olacağı açığa çıkar.

Talak ve öfke ile ilgili ayet ve hadisler bütünüyle bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda şiddetli öfke halinde verilen talakın geçerli sayılması pek isabetli gözükmemektedir. Bizzat Kur’an metninde geçen kavramlar arasında yer alan “azm-عزم” kelimesi⁵² evlenme ve boşanmanın konu edildiği bazı ayetlerde de geçmektedir⁵³. Bu kavram gerek sözlükte gerekse istilahta ısrarla istemek, irade, kesin kararlılık, kararında sebat etmek ve ısrarlı olmak, sabretmek gibi anlamlara gelmektedir⁵⁴. Şüphesiz ki bu kavramın talak konusunda da kullanılması manidardır. Bu noktadan hareketle bir talakın hukûken geçerli sayılabilmesi için şahsın kesin kararlı olması, bu kararını, hiçbir etki altında kalmadan, tam bir özgür ortam içerisinde ve salim kafayla, irade ve kararını bozacak bedenî ve psikolojik bir rahatsızlığı bulunmaksızın vermesi, bu kararında sebat etmesi, bütün bunların yanında talakın Kur’an ve hadislerin öngördüğü prosedüre riayet edilerek îkâ edilmesi gerekir. Şayet öfke halinde sarf edilen bir talak ifadesi sonrası büyük bir pişmanlık ve mahcubiyet varsa, kişi eşinden ve ailesinden kesinlikle kopmak istemiyorsa, bunun için her türlü yönetme başvuruyorsa, arada bir nefret oluşmamış ise aksine her iki taraf da büyük bir arzu ile aile bağlarının idamesini istiyorlar ise, salt öfkeye istinaden telaffuz edilen bir talakın geçerli kabul edilmesinin İslam Hukukunun hedeflediği amaçları arasında (makâsıd’ı-Ş-Şerfa) olmayacağı düşüncesindeyiz. Bu itibarla öfkeyi iradeyi sakatlayan

⁵¹ Akif bu öz deyişi bir şiirinde şöyle kullanmıştır:

“Galeyân gelince mantık savuşurmuş...Doğru:-Vardı aklımdan o gün her kimi gördümse zoru.” Bkz. Akif, Safahat (Süleymaniye Kürsüsünden), İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1977, s. 177 (Süleymaniye Kürsüsünden)

⁵² “Azm” kökünden türeyen ayetler için bkz. Bakara, 2/227, 235; Âl-i İmrân, 3/159,186; Tâhâ, 20/115; Lokman, 31/17; Şûrâ, 42/43; Ahkâf, 46/35.

⁵³ Bkz. Bakara, 2/227-235.

⁵⁴ Râğıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 565; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmîl-Kur’ân*, XI/251-252; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XII/399; Cürçânî, *Kitâbu’t-ta’rîfât*, s. 172; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, XVII/476; Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, IX/6385-86; Kal’acî-Kuneybî, *Mu’cemu lûğati’l-fukahâ*, s. 311; “Azm”, *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, XXX/88; Çağrıci, “Azim”, *DİA*, IV/328-329.

ehliyet arızaları arasında gören İbn Kayyim ile⁵⁵. ona paralel düşünen fakihlerin yaklaşımlarının fıkıhın amaçlarına daha uygun olduğu kanaatini taşıyoruz

Özetle, *kasıt ve iradeye mukârin olmamak kaydıyla bir asabiyet buhranı içerisinde talak ikâ eden kimsenin, bu sözü bir heyecan ile şuursuz ve iradesiz deli gibi ağzından savurduğunu itiraf ettiği ve haricî ahvalde bunu teyid eylediği surette bu beyanı kabul ederek talakı geçersiz saymak ve aile hayatının devamına hükmetmek, böylece İslâm dünyasındaki bu sosyal yarayı tedavi etmek ilmin sınırları içerisinde hareket etmek demektir*⁵⁶.

Musa Cârullah'ın ifadesiyle **“Kasd-ı sahîh yok iken sâdir olmuş sözlerin, işlerin her biri hederdir.”**⁵⁷ Yani “hata unutmama, sarhoşluk ve gadab hallerinde insandan sadır olan sözlere bir hüküm terettüp etmez. Bey, hibe ve talak gibi tasarruflar geçerli olmaz. Kişinin aklını ve kastını etkileyecek derecedeki bir sarhoşluk ve kızgınlık kişinin sözlerini itibardan iskat ederse de, aklın fonksiyonuna halel vermemiş olan sarhoşluk ve kızgınlık sözleri itibar derecesinden iskat edemez.”⁵⁸

SONUÇ

Kızgınlık halinde verilen boşama konusu günümüzde özellikle de toplumumuzda çözüm için sıkça başvuru alan hususlar arasında yer almaktadır. Dış iradeyi esas alan yaklaşımlar temel alınarak bu kabil boşamaların vâki olduğu ve dönüşün olmadığı ifade edildiğinde taraflar (eş ve yakınları) İslâm hukukunun dîni niteliğini ve uhrevî boyutunu da esas alarak ya bu doğrultudaki görüşlere çaresiz boyun eğmekte veya İslâm'ın asla tasvip etmediği ve ruhuyla asla bağdaşmadığı muvazaalı ve hileli yöntemlere başvurarak güya çözüm bulmakta ve böylece kendilerini Allah huzurunda sorumluluktan kurtarmış oldukları zehabına kapılmaktadırlar. Hukukun, bu arada da İslâm Hukukunun temel varlık nedenlerinden biri çözüm üretmek, bireylerin uyumsuzluklarını halletmek, her alanda olduğu gibi aile hukuku alanında da bağları sağlam temeller üzerine bina etmektir. Sadece maksadını aşan bir sözle aile birlikteliğine son vermek, hem eşleri, hem çocukları ve hem de iki tarafın yakınlarını psikolojik, sosyal, ekonomik vb. çöküntü ve yıkımlara maruz bırakmak İslâm Hukukunun amaçları arasında olamaz. Bu itibarla öfke halinde verilen bir talakın gerçekleştirildiği atmosferi, olayın arka planını çok iyi tahlil ederek bir hüküm vermek gerekir.

Öfkenin konu edildiği ayet ve hadisler, İslâm'ın aileye attığı önem ve öfkenin şu veya bu şekilde kasıt ve irade üzerindeki menfi etkileri bütünüyle dikkate alındığında, başlangıç aşaması dışında kalan öfke hallerinde verilen bir talakın geçersiz olacağı kanaatindeyiz ve bu görüşteki fakihlerin yaklaşımlarını isabetli buluyoruz. Bu kanaate ulaşmamızda mevcut nasslar yanında, öfkenin dinmesi akabinde her iki tarafın da olayın vahametini kavrayarak son derece pişmanlık sergilemeleri, müteessir olmaları, evliliklerinin devamı için her türlü çözüm yöntemi arayışına girmiş olmaları, meselenin bu aşamaya gelmesine neden olan tahrik ve

⁵⁵ Bkz. İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fi talâkı'l-ğadbân*, s. 55-57.

⁵⁶ Miras, *Tecrid-i Sarîh*, XI/360

⁵⁷ Musa Cârullah, *Kâvâid-i Fıkhiyye*, s. 104.

⁵⁸ Musa Cârullah, *Kâvâid-i Fıkhiyye*, s. 104.

hissî unsurlar ile İslâm Hukukundaki talak meselesinin ciddiyetinin bu kişiler tarafından yeterince algılanamamış olması gibi faktörler de etkili olmuştur.

Bir talakın hukukî anlamda gerçekleşebilmesi için hem niyet yani iç irade⁵⁹, hem lafız yani dış irade⁶⁰, hem de halin delâletinin⁶¹ birbiriyle tam bir uygunluk arz etmesi yani bunlardan her birinin diğerini teyit etmesi gerekir. Söz konusu unsurlardan birinin diğerini doğrulamaması halinde aile bağıını koparmanın hakkaniyete uygun olmayacağı düşüncesindeyiz.

Makalemizi noktalarken vurgulamak istediğimiz husus şudur: Meselenin dînî ve uhrevî boyutunu hesaba katarak problemlerine çözüm arayan bu konumdaki şahıslara fetva verecek statüdeki kişilerin meseleyi çok yönlü bir tahlile tâbi tutmaları ayrıca aile kurumunun özelliğini göz önünde bulundurarak niyet, söz ve delâlet-i hal unsurlarını birlikte değerlendirerek hüküm vermeleri İslâm Hukukunun ilke ve amaçlarına daha uygun olacaktır.

⁵⁹ *“Ameller niyetlere göredir, her insan ancak niyeti oranında bir karşılık görür...”* Buhârî, Bedü'l-vahy, 1, I/2; İtk, 6, III/119; Menâkıbü'l-Ensâr, 45, IV/252; Talak, 11, VI/168; Eymân, 23, VII/231; Ebû Dâvûd, Talak, 11, II/651; Nesâî, Tahare, 60, I/58-59, Talak, 24, VI/158, Eymân, 19, VII/13; İbn Mâce, Zühd, 26, II/1413. *“Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.”* Mecelle, md. 2. İç irade ve dış irade konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Kayyim, *İ'lâmu'l-muvakkîin*, III/82 vd; Karadâğî, *Mebdeü'r-ridâ fi'l-ukûd*, II/1217; Apaydın, “İrade”, *DİA*; XXII/384-391.

⁶⁰ *“Kelâmın i'mâli ihmâlinde evlâdır.”* Mecelle, md.60; *“Hüküm zahire göre cereyan eder, meselenin batnî yönü Allah'a aittir ”* Nedvî, *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*, s. 111; Zeydân, *el-Medhal*, s. 255; *“Kast kılınmamış mana hiçbir vakit mütekellime ilzam kılınmaz.”* Musa Cârullah, *Kâvâid-i Fıkhiyye*, s. 104. Meselâ talak lafzını kullanıp, bu sözle nikah bağıını koparmayı kastetmemiş bir kimse cebren talakla ilzam edilemez. Age, s. 104.

⁶¹ *“Bir şeyin umûru bâtnada delili, ol şey makamına kâim olur.”* Mecelle, md. 67; Köse, “Fıkhn Dünyevliği”, *İLAM Dergisi*, C: II, Sayı:2, s. 209-213.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdurrezzâk**, Ebû Bekr b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef* (thk. Habîbu'r-Rahman el-A'zamî), Meclisü'l-ilmî, I-XI, Beyrut, 1970.
- Adasal**, Rasim, *Yeni Medikal Psikoloji*, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul, 1997.
- Âkif**, Mehmet (1936), Safahat, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1977.
- Aktan**, Hamza, "Talak", *İslamda İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, MÜİF. Yayınları, I-IV, İstanbul, 1997, IV/238-245.
- Apaydın**, Yunus, "Hezl", *DİA*, XVII/306-311.
- _____, "İrade", *DİA*, XXII/384-391.
- Aydın**, Hakkı, "İslâm ve Türk Hukukunda İkra", *Atatürk ÜİFD*, Erzurum, 1993, Sy, 11, s. 299-325.
- Aydın**, Mehmet Akif, "Aile", *DİA*, II/199-200.
- Aynî**, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed (855/1451), *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-fikr, Beyrut, I-XXV Cüz, yy, ty.
- _____, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* Dâru'l-fikr, I-XII, Beyrut, 1411/1990 (*el-Binâye*).
"Azm", *el-Mevsûatü'l-fıkhıyye*, XXX/88.
- Bâbertî**, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd (786/1384), *el-İnâye ale'l-Hidâye (Fethu'l-Kadîr'le birlikte)*, Dâru'l-fikr, I-X, Beyrut, ty (*el-İnâye*).
- Bağavî**, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, el-Ferrâ (516/1122), *et-Tehzîb* (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvad), Dâru'l-kütübî'l-ilmıyye, I-VIII, Beyrut, 1418/1997.
- _____, *Şerhu's-Sünne* (thk. Züheyr eş-Şâvîş-Şuayb el-Arnâvûd), el-Mektebetü'l-İslâmî, I-XV+Fihrist, Beyrut, 1403/1983.
- Bâğdâdî**, Abdülvehhâb (422/1031), *el-Meûne* (thk. Hamîş Abdülhak), Dâru'l-fikr, I-III, Beyrut, 1415/1995.
- Bedrân**, Ebu'layneyn, *el-Fıkhü'l-mukâren li'l-ahvâlîş-şahsiyye*, Dâru'n-nehdâti'l-Arabiyye, Beyrut, 1967.
- Behûtî**, Mansûr b. Yûnus b. İdrîs, (1052/1642), *Keşşâfü'l-kınâ' an metni'l-İkna'* (nşr. Hilâl Musaylihî Mustafâ), Dâru'l-fikr, I-VI, Beyrut, 1982 (*Keşşâfü'l-kınâ'*).
- Beyhakî**, Ahmed b. Hüseyn b. Ali (458/1066), *es-Sünenü'l-kübrâ* (thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-kütübî'l-ilmıyye, I-X, Beyrut, 1414/1994.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi (1971), *Hukukî İslâmiyye ve İstîlâhâtı Fıkhıyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, I-VIII, İstanbul, 1967 (*İstîlâhât*).
- Cezîrî**, Abdurrahman, *el-Fıkh alâ mezâhibi'l-erbaa*, Dâru İhyâ'it-türâsi'l-Arabî, I-V, Beyrut, 1969.
- Cürcânî**, Seyyid Şerîf Ali b. Muhammed (816/1413), *Kitâbu't-ta'rîfât*, Dâru'l-İrşâd, Kahire, ty.
- Derdîr**, Ebu'l-Berekât Ahmed (1201/1786), *eş-Şerhu's-sağîr* (nşr. Mustafa Kemal Vasfî), Dâru'l-maârif, I-IV, Kahire, ty.
- Döndüren**, Hamdi, *Delilleriyle Aile İlmihali*, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ebû Zehra**; Muhammed (1394/1974), *el-Ahvâlû's-şahsiyye*, Dâru'l-fikrî'l-Arabî, Kahire, 1950.
- Elbânî**, *İrvâu'l-ğalîl fî tahrîci ehâdîsi Menâri's-sebil*, el-Mektebetü'l-İslâmî, I-VIII + Fihrist, Beyrut, 1405/1985 (*İrvâu'l-ğalîl*).
- Hançerlioğlu**, *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Haskefî**, Alâuddîn Muhammed b. Ali (1088/1677), *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-ebşâr*, (Reddü'l-muhtâr'ın kenarında), Dâru'l-fikr, I-VIII, Beyrut, 1412/1992 (*ed-Dürrü'l-muhtâr*).
- İbn Âbidîn**, Muhammed Alâuddîn (1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Dâru'l-fikr, I-VIII, Beyrut, 1412/1992 (*Reddü'l-muhtâr*).

İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed (852/1448), *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (thk. Abdülazîz b. Abdullah), Dâru'l-fikr, I-XV, Beyrut, 1415/1995 (Fethu'l-Bârî).

_____, *Telhisü'l-habîr*, Dâru'l-ma'rife, I-IV+Fihrist, Beyrut, ty.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn (751/1350), *İ'lâmu'l-muvakkîin an Rabbi'l-âlemîn* (nşr. İsmâüddîn es-Sabâbitî), Dâru'l-hadîs, I-IV, Kahire, 1414/1993 (İ'lâmu'l-muvakkîin).

_____, *Zâdü'l-meâd*, Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, ty.

_____, *İğâsetü'l-lehfân fi talâki'l-ğadbân* (thk. Muhamed Affî), el-Mektebetü'l-İslâmî-Metebeta Ferkad el-Hânî, Beyrut-Riyad, 1408/1988.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed (620/1223), *el-Muğni*, Dâru'l-fikr, I-XII, Mekke, 1412/1992.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâdir, I-XV, Beyrut, 1410/1990.

İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed (595/1198), *el-Beyân ve't-tahsil* (thk. Muhammed Haccî-Ahmed Şarkâvî), Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, I, Lübnan, 1408/1988.

İbn Teymiye, Takiyyüddîn b. Ahmed Abdülhalîm (728/1327), *Mecmûu fetâvâ*, I-XXXVII, yy, ty.

İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid (861/1456), *Fethu'l-kadir*, Dâru'l-fikr, I-X, Beyrut, ty.

Kal'acî, Muhammed Revvâs-Kuneybî, Hâmid Sâdik, *Mu'cemu lüğati'l-fukahâ*, Dârun-nefâis, Beyrut, 1408/1988.

Karadâgî, Ali Muhyiddîn Ali, *Mebdeü'r-ridâ fi'l-ukûd*, Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, I-II, Beyrut, 1406/1985.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd (587/1191), *Bedâiü'-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-VII, Beyrut, ty (Bedâi').

Kemâlüddîn İmâm, Mahmûd, *ez-Zevâc ve't-talâk fi'l-fikhi'l-İslâmî*, el-Müessesetü'l-câmiyye, Beyrut, 1416/1996.

Köse, Saffet, "Fikhin Dünyevliği", *İLAM (İlmî Araştırmalar Merkezi) Dergisi*, C. II, Sayı. 2, Erkam Yayınları, İstanbul, Temmuz-Aralık, 1997, s. 209-213.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XX, Beyrut, 1985.

Lane, Edward William, *An Arabic-English Lexicon*, Lirrairie Du Liban, I-VIII, Beirut, 1980.

Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (450/1058), *el-Hâvi'l-kebîr* (thk. Ali Muhammed Muavvad-Adil Ahmed Abdülmevcûd), Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XVIII+Fihrist, Beyrut, 1414/1994.

Miras, Kamil, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi ve Şerhi*, Doğu Matbaası, Ankara, 1981 (Tecrid-i Sarîh).

Mirdâvî, Alâüddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Süleyman (885/1480), *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (thk. Muhammed Hâmid Fakî), Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XII, Beyrut, ty (el-İnsâf).

Musa Cârullah, *Kavâid-i fikhîyye* (nşr. Ahmed İshâkî), Örnek Matbaası, Kazan, ty.

Nedvî, Ali Ahmed, *el-Kavâidü'l-fikhîyye*, Dâru'l-kalem, Dımaşk, 1414/1994.

Nevevî, Ebû Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref, (676/1277), *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (nşr. Muhammed Necîb el-Mutîî), Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I-XXIII, Kahire, 1415/1995 (el-Mecmû').

Râgîb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (502/1108) *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (thk. Safvân Adnân Dâvüdü), Dâru'l-kalem-Dâru's-Şamiyye, Dımaşk-Beyrut, 1412/1992 (Müfredât).

222 *islâm hukuku açısından öfkeli şahsın talakı*

Ruhaybânî, Mustafa Suyûtî (1243/1827), *Metâlibu üli'n-nühâ fi şerhi "Ğâyetü'l-müntehâ"*, I-VI, Beyrut, 1415/1994 (Metâlib).

San'ânî, Muhammed b. İsmâil (1182/1768), *Sübülü's-selâm şerhu Bülûği'l-merâm*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, I-IV, Beyrut, 1960 (Sübülü's-selâm).

Sâvî, Ahmed b. Muhammed (1241/1825), *Bulğatü's-sâlik li Akrabi'l-mesâlik* (eş-Şerhu's-sağîr'le birlikte), (nşr. Mustafa Kemal Vasfî), Dâru'l-maârif, I-IV, Kahire, ty (Bulğatü's-sâlik).

Schacht, Joseph, "Talak", *İslâm Ansiklopedisi*, MEBasımevi, İstanbul, 1970, XI/683-691.

Sehârenfüri, Halil Ahmed (1346/1927), *Bezlü'l-mechûd fi halli Ebî Dâvûd*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, I-XVIII, Beyrut, ty (Bezlü'l-mechûd).

Serkis, Yusuf İlyan, Mu'cemu'l-Matbuâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrabe, Mısır, 1928.

Süleyman Cemel (Süleyman b. Ömer b. Mansur el-Acîlî eş-Şâfî-1204/1790-), *Fütühâtü'l-Vehhâb bi tavdîhi şerhi Menheci't-tullâb*, Dâru'l-fikr, I-V, Beyrut, ty (Hâşiyetü'l-Cemel).

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali (1250/1834), *Neylü'l-evtâr şerhu Münteka'lâhbâr*, Dâru'l-hadîs, I-VIII, Kahire 1413/1993 (Neylü'l-evtâr).

Şelebî, Muhammed Mustafa, *Ahkâmu'l-üsre fi'l-islâm*, Dâru'n-nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1347/1977.

"Talak", *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, XXIX/14.

Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî (1394/1974), *İ'lâü's-Sünen* (thk. Muhammed Tâkî Osmânî), İdâratü'l-Kur'an ve'l-ulûmi'l-İslâmiyye, I-XXI + Fihrist, Karaçi, 1415.

Yaman, Ahmet, *İslâm Aile Hukuku*, Yediveren, Konya, 2002.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Yayınları, I-IX, İstanbul, 1971.

Zebidî, Muhammed Murtaza el-Huseynî (1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min cevâhiri'l-kâmûs* (Tahk: Ali Şîrî), I-XX, Beyrut, 1414/1994 (Tâcu'l-Arûs).

Zekiyüddîn Şa'bân, *el-ahkâmü's-Şer'iyye il'l-ahvâli's-şahsiyye*, Câmîatiü Kâr Yûnis, Bingazi, 1993.

Zeydân, Abdülkerîm, *el-Mufassal fi ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim fi's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, Müessesetü'r-risâle, I-X + Fihrist, Beyrut, 1415/1994 (el-Mufassal fi ahkâmi'l-mer'e).

_____, *el-Medhal Lidirâseti's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, Bağdad, 1969 (el-Medhal).

Zeyleî, Abdullah b. Yûsuf (762/1360), *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, Dâru'l-hadîs, I-VII, Kâhire, 1415/1995 (Nasbu'r-râye).

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühû*, Dâru'l-fikr, I-IX, Dimaşk, 1989.